

Rafał Kowalczyk, *Katastrofa Wielkiej Armii Napoleona w Rosji w 1812 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, ss. 495.

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.7.02.09>

W europejskiej historiografii, poświęconej dziejom nowożytnym, problematyka epopei i legendy napoleońskiej, losy Cesarza Francuzów, jego militarnych i politycznych triumfów oraz spektakularnego upadku zajmują miejsce szczególne¹. Nie inaczej jest w polskiej historycznej literaturze naukowej i pięknej, gdzie dzieje Napoleona Bonapartego i prowadzonych przez niego kampanii wojennych były przedmiotem wielu opracowań naukowych² i popularnonaukowych³ oraz stały się kanwą licznych powieści historycznych⁴. Warto też podkreślić, iż w polskiej historiografii prezentowane są – obok wielu wątków, związanych z epopeją napoleońską – również bogata argumentacja i bardzo różnorodne oceny, odnoszące się zarówno do politycznych i militarnych poczynań „Małego Kaprała”, jak też jego roli w dziejach Polski i Polaków

¹ Spośród niezwykle bogatej galerii europejskich historyków, podejmujących studia nad okresem napoleońskim i publikujących ich wyniki na przestrzeni ostatnich 200 lat, warto tu przytoczyć choćby nazwiska badaczy francuskich, anglosaskich oraz rosyjskich i sowieckich, m. in. Henry'ego Lachouque, Huberta Camona, A. Bretta-Jamesa, Herberta Alberta Lawrensa Fishera, J. G. Gallaghera, Michaela Glovera, Archibalda Gordona Macdonella, A. Michajłowskiego-Danielewskiego, Mikołaja Garnicza, Alberta Manfreda, Eugeniusza Tarlego i Pawła Żilina.

² Problematyką okresu napoleońskiego wśród polskich historyków zajmowali się np. Szymon Askenazy (*Książę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974 i in.), Adam Skalkowski (*Książę Józef*, Bytom 1913; *Rok 1812. Opowiadania z dziejów wielkiej wojny*, Lwów 1912), Marian Kukiel (*Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*, Poznań 1912; *Wojna 1812 roku*, t. 1–2, Kraków 1937; *Wojny napoleońskie*, Warszawa 1927), Kazimierz Niedzielski (*Wojna w roku 1812*, Warszawa 1913), Edmund Jezierski (*Bóg wojny – Napoleon Bonaparte*, Warszawa 1921; *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa 1933), Marcei Handelsman (*Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807–1813*, Kraków 1915), Gabiel Zych (*Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961), Andrzej Zahorski (*Napoleon*, Warszawa 1982) i Robert Bielecki (*Napoleon*, Warszawa 1973; *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa 1974; *Berezyzna 1812*, Warszawa 1990; *Wielka Armia*, Warszawa 1995).

³ Warto tu przytoczyć choćby książki autorstwa Waldemara Łysiaka, m. in.: *Szuarska ballada*, Warszawa 1976 i in.; *Empirowy pasjans*, Warszawa 1977 i in.; *Cesarski poker*, Warszawa 1978 i in.; *Napoleoniada*, Warszawa 1990 i in.; *Talleyrand – droga „Mefistofelesa”*, Warszawa 2007.

⁴ Wspomnieć tu należy choćby o powieściach historycznych autorstwa Stefana Żeromskiego (*Popióły*) i Wacława Gąsiorowskiego (m. in.: *Huragan, Rok 1809*, *Szwależerowie gwardii* i *Pani Walewska*).

w XVIII i XIX w. Funkcjonuje zatem w polskich opracowaniach naukowych i popularyzujących tematykę napoleońską zarówno „czarna”, jak i „biała” legenda Cesarza Francuzów, a przestrzeń pomiędzy nimi wypełniają bardziej subtelne, zróżnicowane i dobrze uargumentowane opinie na temat dziejowego znaczenia Napoleona Bonapartego – również dla tzw. sprawy polskiej. W tej sytuacji pojawiające się kolejnych monografii, dotyczących epoki napoleońskiej, jej aspektów wojskowych i politycznych, budzi zainteresowanie zawodowych historyków i pasjonatów-amatorów, ale równocześnie stawia ich autorów wobec zrozumiałych oczekiwań czytelników, dotyczących zaprezentowania nowych aspektów i wątków, związanych z epopeją napoleońską; zestawienia, rzetelnego podsumowania bądź bardziej wszechstronnego omówienia już funkcjonujących w historiografii tematów, lub też formułowania interesujących – i rzecz jasna wspartych przekonującą argumentacją – tez. Z takimi też nadziejami przystępowałem do lektury monografii dr. Rafała Kowalczyka, pracownika Uniwersytetu Łódzkiego, pt. *Katastrofa Wielkiej Armii Napoleona w Rosji w 1812 roku*, opublikowanej przez Wydawnictwo UŁ w 2007 r.

Książkę otwiera wstęp, w którym Autor omawia krótko stan badań, źródła i dotychczasową literaturę naukową, odnoszące się do przebiegu wyprawy Napoleona Bonapartego na Rosję w 1812 r. oraz przyczyn jego ówczesnej klęski. Zasadnicza część opracowania została podzielona na pięć rozdziałów, skonstruowanych zgodnie z zasadą chronologiczno-problemową. W pierwszym, pt. *Przed opuszczeniem przez Rosjan Moskwy 8 września – 14 września 1812 r.*, R. Kowalczyk przedstawia sytuację wojskowo-polityczną, jaka zaistniała w trakcie kampanii rosyjskiej Napoleona po bitwie pod Borodino, określanej przez Autora, zgodnie z tradycją polskiej historiografii, mianem bitwy pod Możajskiem – a zatem kondycję Wielkiej Armii i wojsk rosyjskich po zakończeniu starcia; postawę Cesarza Francuzów, oczekującego na negocjacje pokojowe; rolę Kutuzowa, prowadzącego grę, obliczoną na zyskanie czasu koniecznego do odbudowy armii, mającą z jednej strony przekonać Napoleona o gotowości Rosjan do pertraktacji, z drugiej – odwieść cara Aleksandra I od postanowienia szybkiego podpisania rozejmu (poprzez wykazanie mu rzekomej gotowości armii rosyjskiej do dalszej kampanii); wreszcie rolę wojennego gubernatora Moskwy, hrabiego Rostopczyna, sprawcy podpalenia starej stolicy carów.

W kolejnych dwóch rozdziałach (*Pobyt Wielkiej Armii w Moskwie 14 września – 23 października 1812 r.* i *Wojna czy pokój?*

Próba pokojowego zakończenia wojny 1812 r.) R. Kowalczyk ukazuje zagadnienia związane z przebywaniem wojsk napoleońskich w Moskwie – pożar i grabież miasta oraz wynikający z niej upadek morale Wielkiej Armii, próby pokojowych negocjacji, odbudowę rosyjskiej armii przez Kutuzowa oraz przygotowania do opuszczenia miasta przez wojska napoleońskie.

Rozdział czwarty, pt. *Manewr w kierunku Kaługi 19 października – 26 października 1812 r.*, prezentuje ostatni manewr zaczepny Wielkiej Armii w kampanii rosyjskiej, będące jego wynikiem krwawe starcie pod Małojarosławcem oraz okoliczności rezygnacji Napoleona z pomysłu marszu odwrotowego przez gubernie południowej Rosji na rzecz koncepcji powrotu tzw. traktem smoleńskim.

W rozdziale piątym Autor omawia odwrót Wielkiej Armii, jej rozpaczliwą sytuację i ostateczny rozpad oraz wysiłki Cesarza Francuzów, usiłującego powstrzymać proces rozkładu wojska i ocalić choćby część jednostek, ze szczególnym uwzględnieniem dramatycznego przebiegu operacji berezyńskiej. Monografię zamyka podsumowujące zakończenie, w którym R. Kowalczyk zestawia najważniejsze tezy i wnioski zaprezentowane na jej kartach.

Do książki została dołączona bibliografia, zawierająca źródła drukowane, pamiętniki, tytuły prasowe z epoki oraz opracowania, wykorzystane przez Autora. Ponadto w dodanych, obszernych załącznikach zestawiono *ordre de bataille* Wielkiej Armii na dzień 1 sierpnia i 9 września 1812 r. oraz dane o organizacji wojsk rosyjskich z 6 i 9 września 1812 r., a zatem z początkowego okresu kampanii napoleońskiej w Rosji. Zawartości wydawnictwa dopełniają: wykaz skrótów, indeksy nazw osobowych i geograficznych, ilustracje i mapy oraz streszczenie książki w języku angielskim.

Recenzowana monografia posiada niewątpliwie wiele zalet. Należą do nich choćby przemyślana, logiczna konstrukcja; pełen swady i treściwy wykład; pracochłonne, lecz niezwykle wartościowe załączniki; kilkadziesiąt kolorowych reprodukcji obrazów autorstwa m. in. Jerzego, Juliusza i Wojciecha Kossaków, Bronisława Gembarzewskiego oraz Jana W. Chełmińskiego, ukazujących szczególnie istotne i dramatyczne epizody rosyjskiej kampanii Napoleona oraz barwę i broń jednostek wielkiej Armii i wojsk rosyjskich; wreszcie bardzo staranna edycja.

Na uwagę zasługują rzetelnie udokumentowane i obszernie uargumentowane przez Autora opinie, przedstawione w książce, a dotyczące przebiegu rosyjskiej kampanii Napoleona. Należy do nich m.in.: teza o przyczynieniu się do klęski Wielkiej Armii nie tyle wydarzeń, które miały miejsce podczas realizacji przez Cesa-

rza Francuzów manewru odwrotowego po opuszczeniu Moskwy, ile raczej faktów poprzedzających wkroczenie jego wojsk do dawnej stolicy carów i procesów zachodzących w trakcie ich przebywania w Moskwie (np. zwłoka w działaniach zaczepnych, wynikająca z przekonania Napoleona o gotowości Aleksandra I do pertraktacji pokojowych, upadek morale Wielkiej Armii podczas grabieży płonącego miasta, utrata atutu szybkiego manewru przez obciążone łupami wojsko); wykazanie – wbrew stronnictwym czy wręcz propagandowym ocenom historiografii rosyjskiej i sowieckiej – przeciętnych talentów dowódczych Kutuzowa i bynajmniej nie „narodowego” charakteru wojny, prowadzonej przez Rosjan w 1812 r.; wreszcie zaakcentowanie sukcesów taktycznych Napoleona, jakimi były w istocie bitwy nad Berezyną i pod Krasnem, które – pomimo iż nie mogły zmienić katastrofalnego dla Wielkiej Armii wyniku kampanii rosyjskiej – dowiodły talentów operacyjnych Cesarza Francuzów i możliwości bojowych jego zdziesiątkowanych przeciw wojsk.

Na szczególną uwagę zasługuje również zestawienie i wyczerpujące omówienie przez R. Kowalczyka opinii i wniosków, dotyczących wojny 1812 r., sformułowanych i prezentowanych dotychczas w polskiej i zagranicznej – przede wszystkim anglosaskiej, francuskiej i rosyjskiej – literaturze pamiętnikarskiej i naukowej.

Obok tych niewątpliwych atutów opracowania prawem życziwego recenzenta chciałbym również zasygnalizować te spośród zabiegów i tez Autora, które mogą budzić wątpliwości bądź skłaniać do polemiki. Należy do nich rezygnacja z uwzględnienia w bibliografii książki archiwaliów, choć przyznać trzeba, iż krok ten R. Kowalczyk sygnalizował i zapowiadał we wstępie, tłumacząc go celem, jaki postawił przed monografią. W jego zamierzeniach bowiem miała być ona nie tyle kolejnym, analitycznym opracowaniem kampanii rosyjskiej Napoleona, ile raczej – wobec faktu, iż wojna 1812 r. była „wielokrotnie w historiografii europejskiej analizowana” i jest „niewątpliwie najpełniej opracowaną kampanią okresu napoleońskiego”⁵ – krytycznym zestawieniem i podsumowaniem dotychczasowych ustaleń badawczych. Dla czytelnika może być też nieco uciążliwa przyjęta przez Autora norma podawania cytatów z pamiętników, dzienników, relacji i wspomnień zgodnie z oryginalną pisownią z epoki bez jej aktualizacji. Wreszcie wśród obszernie analizowanych przez R. Kowalczyka przyczyn

⁵ R. Kowalczyk, *Katastrofa Wielkiej Armii Napoleona w Rosji w 1812 roku*, Łódź 2007, s. 7.

kłęski Napoleona wydaje się, iż niedostatecznie mocno został uwydatniony fakt słabej zdolności manewru Wielkiej Armii, spowolnienia jej ruchu, wynikający z samej koncepcji kilkuset tysięcy, wielonarodowej masy wojska, rzuconego na Rosję, nie tylko zaś, jak wynika to z refleksji Autora, z obciążenia oficerów i szeregowych żołnierzy łupami wywożonymi z Moskwy.

Powyższe uwagi nie mogą zmienić ogólnej, bardzo wysokiej oceny książki R. Kowalczyka, na którą zasługuje ona zarówno ze względu na zawarte w niej treści merytoryczne, jak i bardzo staranną szatę edytorską. W polskiej historiografii może ona, moim zdaniem, odegrać podwójną rolę – nie tylko wyznaczając i bardzo kompetentnie podsumowując pewien etap naukowych rozważań nad rosyjską kampanią Napoleona, ale także dowodząc możliwości osiągnięcia wysokich i przecież pożądaných standardów wydawniczych przy zaangażowaniu i determinacji Autora oraz dołożeniu odpowiednich starań przez wydawnictwo, obdarzone przezeń zaufaniem.

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

Uniwersytet Łódzki

Jan Piskurewicz, *Między nauką a polityką. Maria Skłodowska-Curie w laboratorium i w Lidze Narodów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, ss. 248.

Autor książki, profesor w Instytucie Historii Nauki PAN i Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, od lat zajmuje się poszukiwaniem i publikowaniem materiałów źródłowych o życiu i działalności naukowo-badawczej Marii Skłodowskiej-Curie¹. Jest także autorem kilku artykułów o różnych, mało do tej pory znanych, aspektach aktywności polskiej uczzonej².

¹ *Korespondencja polska Marii Skłodowskiej-Curie 1881–1934*, oprac. K. Kabzińska, M. H. Malewicz, J. Piskurewicz, J. Różewicz, Warszawa 1994, s. 366; *Korespondencja Marii Skłodowskiej-Curie z uczonymi z Europy Środkowej i Wschodniej: 1904–1934*, red. J. Piskurewicz, Lublin 1998.

² Zob. *Stypendia Carnegie-Curie, Maria Skłodowska-Curie i jej stypendyści*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, nr 3; *Prace nad przygotowaniem prawa o ochronie własności naukowej i udział w nich Marii Skłodowskiej-Curie*,